

Afrika: de moeizame weg naar nationale politieke eenwording

Ton Dietz¹

(Universiteit van Amsterdam; Amsterdam Research Institute for Global Issues and Development Studies)

Afrika: de moeizame weg naar nationale politieke eenwording (Africa, the difficult route to national political unification). In: Heins, J.J.F & G.D. Thijs (red.), 2000, Ontwikkelingsvraagstukken 2000+; Themabundel Ontwikkelingsproblematiek Nr. 11. Amsterdam: Interfacultaire Commissie Ontwikkelingsproblematiek van de Vrije Universiteit, pp. 135-152.

1 De politieke kaart van Afrika

Afrika's politiek-territoriale vormen werden voor een belangrijk deel getekend rond 1885. Afspraken tussen de grote Europese mogendheden leidden tot een verkaveling van alle delen van Afrika die nog niet door koloniale mogendheden waren toegeëigend. De meeste kustgebieden van Afrika waren al eerder en soms al veel eerder bezet door vooral Portugese, Britse, Franse en Turkse mogendheden. Een intra-Europese wedloop leidde in de loop van de jaren '80 van de 19^e eeuw tot gevaarlijke spanningen, die met de verdragen van o.a. 1884 (de Conferentie van Berlijn) in goede banen werden geleid. Ook Duitsland, Italië en de Belgische koning kregen toegang tot de 'scramble for Africa'. Het binnenland van Afrika werd daarmee toegewezen en grenzen werden getrokken die vaak als rechte lineaalijnen over de kaart lopen. De toedeling van gebieden aan de ene of de andere Europese kolonisator gebeurde veelal zonder enige kennis van het gebied en dus zonder aandacht voor de volkeren die al in een dergelijk gebied woonden of rondtrokken. Het gevolg was dat volkeren als de Maasai, de Somali, de Haussa en vele anderen opgedeeld bleken te zijn over twee of meer kolonisatoren. De Leidse historicus H.L. Wesseling schreef een prachtig boek over de opdeling van Afrika onder de Europeanen onder de toepasselijke titel 'Verdeel en Heers' (Wesseling 1992). Alleen Ethiopië wist de Europese opmars te weerstaan en begon zelf aan een imperialistisch avontuur. Tot het in de jaren '30 van de 20^e eeuw alsnog in het stof moest bijten voor de Italianen die ze in 1896 nog zo smadelijk hadden verslagen. En Liberia was altijd een apart geval: onafhankelijk geworden in 1847 als retourgebied voor Amerikaanse ex-slaven was de bestuurlijke elite lange tijd afkomstig van deze 'import-Afrikanen'. Twee landen wisten verder hun politieke onafhankelijkheid al vroeg te verkrijgen: Egypte als zelfstandig koninkrijk in 1922 en de Unie van Zuid Afrika in 1910, maar wel onder blanke heerschappij.

Het eind van de Tweede Wereldoorlog leidde tot een golf van politieke veranderingen, eerst schoorvoetend, met de onafhankelijkheid van Libye in 1951, Sudan in 1956 en Ghana in 1957, maar al snel als een lawine. Rond 1965 was het grootste deel van Afrika politiek zelfstandig geworden, met als uitzondering een aantal Portugese gebieden (die volgden na de Portugese anjerrevolutie van 1974), Zimbabwe (dat eerst een unilaterale onafhankelijkheidsverklaring van de Rhodesische blanke kolonisten van zich af moest zien te schudden en pas in 1980 echt onafhankelijk werd, Namibië dat als Zuidwest-Afrika een door

¹ Dit artikel is een bewerking van een lezing die werd gehouden voor de cursus ontwikkelingsvraagstukken 2000+ bij de Vrije Universiteit te Amsterdam, op 25 november 1999. Met dank aan Ko Heins voor de organisatie en aan de deelnemers voor hun commentaar. Dank ook aan Dick Foeken (Afrika-Studiecentrum Leiden) voor waardevolle adviezen. Met hem is een uitgebreidere, Engelstalige versie van deze bijdrage in voorbereiding onder de titel 'The crumbling of the African state system'.

Zuid-Afrika bestuurd mandaatgebied was en pas in 1990 zelfstandig werd en Zuid Afrika zelf waar pas in 1994 de 'echte' onafhankelijkheid kon worden gevierd. De voormalige Spaanse Sahara is nog steeds een geval apart: veroverd door Marokko en middels een "Groene Mars" ingelijfd, wordt het tegelijkertijd opgeëist door een onafhankelijkheidsbeweging, Polisario, die wordt gesteund door buurland Algerije en door de Organisatie voor Afrikaanse Eenheid, reden voor Marokko om die organisatie te verlaten. Het huidige Afrika kent nog enkele kleine restanten van koloniale gebieden: Ceuta en Melilla als Spaanse steden in noord Marokko en de Canarische eilanden voor de kust van Marokko als Spaans toeristenoord; Madeira en de Azoren als Portugese eilanden, Sint Helena, Ascension en Tristan da Cunha als Britse eilanden in de Atlantische Oceaan en de eilanden Réunion en Mayotte als Franse bezittingen in de buurt van Madagaskar. Maar het stelt niets meer voor: minder dan 0,01% van het Afrikaanse territorium en minder dan 1 miljoen inwoners op een totaal voor Afrika als geheel van 800 miljoen, waarvan dan nog het eiland Réunion met meer dan 600.000 inwoners het belangrijkste is.

Opmerkelijk aan de Afrikaanse onafhankelijkheid is dat de koloniale grenzen voor een belangrijk deel intact bleven, ondanks de willekeurige wijze waarop ze tot stand waren gekomen. In een enkel geval werd er middels een volksraadpleging gekozen voor aansluiting bij het ene of het andere land: het oud-Duitse Togo, verdeeld in een Brits en Frans mandaatgebied sloot zich voor een deel aan bij Ghana; het oud-Duitse Kameroen was ook verdeeld in een Brits en Frans mandaatgebied, waarbij een deel van de Brits-Kameroenezen stemden voor aansluiting bij het verder Franse Kameroen en een deel bij het ex-Britse Nigeria. De voormalige Britse en Italiaanse delen van Somalië besloten samen te gaan in een nieuwe staat, maar het Franse Somaliland besloot daarentegen zelfstandig te worden onder de naam Djiboeti, terwijl de Somali's in Ethiopië en in Kenya deels tegen hun zin in 'onafhankelijk' werden in die staten. Verder ging het ex-Spaanse eiland Fernando Poo en het Rio Muni gebied samen in de Republiek Equatoriaal Guinea. Veel talrijker waren de koloniale conglomeraten die al snel uit elkaar vielen tot de koloniale deelgebieden: het ex-Franse Equatoriale Afrika in Tsjaad, de Centraal Afrikaanse Republiek (eventjes een potsierlijk Keizerrijk) en Gabon; het ex-Franse West Afrika in Senegal, Mali, Opper Volta, Ivoorkust en Niger; het ex-Britse Centraal Afrika in Zambia, Rhodesië/Zimbabwe en Malawi en het ex-Britse Oost Afrika in Kenya, Uganda en Tanganyika, waar zich na een revolutie ook het eiland Zanzibar bij aansloot om de Verenigde Republiek Tanzania te worden. Het ex-Belgische Ruanda-Urundi werd Rwanda en Burundi. Eenmaal onafhankelijk werden er, ook door de Organisatie voor Afrikaanse Eenheid, geen 'afscheidingen' meer getolereerd. Pogingen tot afscheiding zoals Katanga en Zuid-Kasai van Congo en Biafra van Nigeria werden wreed onderdrukt. Pogingen tot afscheiding van de Casamance van Senegal en van Zuid-Soedan van Soedan leidden tot bloedige en tot nu toe niet opgeloste conflicten.

De meeste onafhankelijke staten erkenden ook wederzijds de grenzen, ook al waren er tussen enkele buurlanden wel problemen, zoals een oorlog tussen Opper Volta (het huidige Burkina Faso) en Mali en een oorlog tussen Libye en Tsjaad om een brede strook woestijngrond in noord Tsjaad. Waar gebieden door dezelfde koloniale mogendheid waren bestuurd en waar er om logistieke redenen 'regelingen' waren waarbij een stuk land door de andere koloniale eenheid werd bestuurd (zoals het 'Karapokotgebied' van Kenya door Uganda en de Ilemi-driehoek van Soedan door Kenya) leidde dat tot wat onduidelijkheid (en in het geval van Ilemi tot een potentiële oorlog in de toekomst). Lange tijd gold het ook als taboe om militair in te grijpen in conflicten in andere Afrikaanse landen. Tanzania's steun aan Ugandese ballingen die Idi Amin verjoegen in 1979 was een eerste breuk met dat taboe. In de jaren '90 zou vooral

vanuit Nigeria geprobeerd worden om orde op zaken te stellen in landen als Liberia en Sierra Leone, tot de VN (met daarin veel Afrikaanse militairen) die taak overnam. In de late jaren '90 was er plotseling sprake van een heel nieuw beeld: Afrikaanse legers uit maar liefst zeven verschillende Afrikaanse landen bemoeiden zich met het conflict dat in Congo-Zaire was ontstaan na de val van Mobutu en stonden al snel tegenover elkaar in de grote etnisch-regionale tegenstellingen die tot ontploffing kwamen in 1999 en die vooralsnog niet zijn opgelost.

Inmiddels zijn er op de kaart 53 onafhankelijke staten in Afrika (of 55 als West-Sahara en Somaliland zouden worden meegeteld), met officiële grenzen die grotendeels teruggaan tot de koloniale grenzen in het begin van de 20^e eeuw. In de praktijk functioneren veel van deze staten niet of maar erg gebrekkig als politiek-territoriale eenheden onder een centraal overheidsgezag en zijn veel grenzen zo lek als een mandje. In het vervolg van deze uiteenzetting zal de verkruiemeling van de Afrikaanse staten aan de orde komen, eerst vanuit een economisch gezichtspunt en later vanuit een cultureel en politiek gezichtspunt.

2 Afrika: de politieke economie van de ontwikkelingsillusie

In de loop van het 'koloniale project' en zeker ook in de eerste twintig jaar na de onafhankelijkheid van de meeste nieuwe Afrikaanse staten was er een heilig geloof in geplande verandering. In de late koloniale tijd (vooral in de jaren '50 van de 20^e eeuw) werd in veel koloniale gebieden een geforceerde integratie in de wereldmarkt doorgevoerd, als leverancier van agrarische en minerale exportproducten. Na de onafhankelijkheid was 'ontwikkeling' het toverwoord, en moest ontwikkeling het resultaat zijn van geplande, deels met 'donor'-steun doorgevoerde technische verandering. In een deel van onafhankelijk Afrika werd de kapitalistische weg gevolgd, waarbij aan particulier kapitaal alle ruimte werd gegeven. Veel vaker nam de staat zelf de leiding en waren het staats- of pseudo-staatsbedrijven die het ontbreken van actieve particuliere investeerders moesten compenseren. En een deel van Afrika tooide die actieve staatsinzet met revolutionaire etiketten en noemde zich 'socialistisch', of zelfs 'marxistisch-leninistisch' (zoals in Benin waar het spottend 'marxisme-beninisme' werd genoemd). Pogingen om daarmee steun te verwerven van het Rode Kamp in de Koude Oorlog waren vaak succesvol, zoals van China in het geval van Revolutionair Mali, of van de Sovjet Unie zoals in de gevallen van Somalië, en later van het Ethiopië na de val van Keizer Haile Selassie. Had men niet op tijd van kamp gewisseld, dan werd men na de teloorgang van de Sovjet Unie achtergelaten als "Rode Weduwe" en duurde het even voor men terug was op het pad van Wereldbank en IMF. Maar 'gepland' bleef er worden, met veeljarenplannen, programma's en projecten en de illusie van een grote staatscontrole.

In het jaar 2000 blijkt er weinig tot niets van terecht gekomen te zijn. Veel delen van Afrika zijn er economisch en organisatorisch een stuk slechter aan toe dan twintig jaar geleden en sommige delen van Afrika zijn er zelfs slechter aan toe dan ze ooit waren tijdens de verfoeide koloniale tijd. Tegelijkertijd is de bevolking van Afrika wel verdrie- of verviervoudigd sinds de onafhankelijkheid en heeft de grote toename aan geschoolden en de grote toename aan informatie over de buitenwereld gezorgd voor een opeenhoping van frustratie en woede. Tabel 1 laat de economische teloorgang zien volgens de cijfers van de Wereldbank.

Tabel 1 Afrika's economische teloorgang, 1981-1997

Achteruitgang of groei	BNP/hoofd 1997/1981	Nr	Bevolking (mill)	Landen
Zware crisis	<50%	6	189	Angola, Liberia, Mozambique, Nigeria, Somalia, Sudan
Crisis	50-99%	19	318	Algerije, Burundi, Kameroen, Congo-Zaire, Congo, Ivoorkust, Ethiopië, Eritrea, Ghana, Kenya, Madagaskar, Mauritanië, Niger, Rwanda, Sierra Leone, Tanzania, Togo, Zambia, Zimbabwe
Stagnatie	100-149%	11	146	Benin, Burkina Faso, Centraal Afrikaanse Republiek, Lesotho, Malawi, Mali, Marokko, Senegal, Tunesië, Uganda, Zuid Afrika
Groei	150-199%	1	60	Egypte
Snelle groei	>200%	6	12	Botswana, Equatoriaal Guinea, Gambia, Mauritius, Swaziland, Tsjaad

Bron: World Development Reports (World Bank/Oxford University Press), 1983 en 1998; 'current dollar' waardes voor beide jaren; bevolkingsaantallen in miljoenen in 1997 (schattingen).

Massieve buitenlandse steun in de vorm van ontwikkelingshulp heeft niet veel geholpen. In de ergste gevallen heeft het vooral geleid tot staatselites die 'hulpjunkies' zijn geworden en die een 'rentementaliteit' ontwikkelden (zie Dietz en Houtkamp, 1995 en 1998). De neiging om de hulp vooral te richten op de centrale staatsapparaten leidde tot een versterking van de centrale staat als vampier van de Afrikaanse bevolking, als verstikker van particulier economisch initiatief en als vernietiger van veel lokale initiatieven van de bevolking zelf (Hawkins in een voorwoord bij Wunsch en Olowu, 1995).

Maar terugkijkend is het ook bijna onbegrijpelijk dat velen hebben geloofd in de mogelijkheden van de (centrale) staatsapparaten om tot snelle economische groei te komen. De financiële zwakte van veel Afrikaanse staten is zo evident dat er ook weinig verwacht mocht worden. In het midden van de jaren '90 van de 20^e eeuw gaven alle centrale overheden in sub-Sahara Afrika bij elkaar per jaar een bedrag uit van 80 miljard US dollars (waarvan ongeveer een-vijfde deel afkomstig was van ontwikkelingshulp uit het buitenland). Dat was nog niet de helft van het bedrag dat de Nederlandse overheid in haar eentje per jaar uitgaf. Vergeleken met de 165 miljard US dollars van Nederland zijn de bedragen van landen met een vergelijkbare bevolkingsomvang een schijntje: Kameroen 1,9 miljard; Ghana 1,5 miljard of Madagaskar 0,5 miljard.... In Tabel 2 wordt die financiële zwakte nog eens op een rij gezet.

Tabel 2 De financiële zwakte van Afrikaanse overheden: uitgaven in dollars per hoofd van de bevolking, ca. 1995

Afrikaanse landen, voorbeelden	US\$ per hoofd	Niet-Afrikaanse landen, voorbeelden	US\$ per hoofd
Sierra Leone	35		
Madagaskar	35	India	52
Tsjaad	67		
Rwanda	67		
Kenya	78		
Ghana	90	Indonesië	129
Zimbabwe	187		
Zuid Afrika	983	Brazilië	709
Botswana	1116		
Gabon	1686		

Japan	4454
USA	5647
Nederland	10813

Bron: World Development Reports (World Bank/Oxford University Press), 1995-99

Het is onjuist om te denken dat de financiële zwakte van de Afrikaanse overheden een gevolg is van de pogingen van de Wereldbank of het IMF om Afrikaanse overheden af te laten slanken door middel van zogenaamde structurele aanpassingsprogramma's. Dan zouden Afrikaanse staten rond 1980, voordat er sprake was van dergelijke programma's, relatief aanzienlijk dominanter hebben moeten zijn in hun nationale economieën. Dat is lang niet overal het geval, zoals tabel 3 toont. De 'kampioenen' van de 'slankere' overheden, Groot-Brittannië (onder Thatcher) en de Verenigde Staten (onder Reagan) laten trouwens, zo kunnen we cynisch toevoegen, ook weinig zien van een 'slankere' ('leaner') overheid, die ze de ontwikkelingslanden zo hartelijk toewensten.

Tabel 3 Uitgaven van de centrale overheden van een aantal Afrikaanse (en enkele andere) landen, als percentage van het Bruto Binnenlands Produkt van de betreffende landen, in 1980 en in 1996.

Relatief expanderende overheden			Relatief slinkende overheden		
Land	1980 (%)	1996 (%)	Land	1980 (%)	1996 (%)
Burundi	13	16	Congo-Zaire	10	7
Kameroen	11	12	Egypte	37	30
Kenya	19	23	Mauritius	23	19
Marokko	23	26	Sierra Leone	20	11
Zuid Afrika	19	31	Zambia	33	14
Tunesië	22	26			
Groot-Brittannië	36	40	Nederland	48	47
USA	21	22			

Bron: World Bank: World Development Report 1997/98, pp. 216-217; voor alle andere Afrikaanse landen ontbreken de gegevens.

Na de pogingen om 'slankere' Afrikaanse overheden te krijgen die begonnen in de jaren '80 van de 20^e eeuw, tekende zich in de jaren '90 weer een nieuwe donormode af: pogingen om 'nettere' Afrikaanse overheden te krijgen. 'Goed bestuur' ('good governance') werd het devies. Voor de Nederlandse overheid onder Minister Herfkens werd het zelfs de meetlat waarlangs landen werden gelegd om al dan niet te mogen behoren tot de uitverkorenen voor structurele Nederlandse hulp. Achter dit beeld van 'goed bestuur' zit een wirwar aan vooronderstellingen die teruggaan tot het beeld dat de socioloog Max Weber schetste van moderne overheden. Die zouden neutraal moeten zijn, sociale harmonie moeten nastreven, geleid door een professionele ambtenarij, transparant en rationeel. Afrikaanse staten waren en zijn allesbehalve Weberiaans, noch tijdens de koloniale tijd, noch in de periode na de onafhankelijkheid. Waar goede coördinatie en het rationeel afwegen van maatschappelijke wensen en democratische besluitvorming de kern zijn van de donordromen is de praktijk vaak een al dan niet bewust gecreëerde chaos. Waar staatscontrole op ongewenste praktijken het doel is, is een levendige parallelle of informele economie de regel en een enorm grijs gebied tussen het publieke en het private domein. Het verkrijgen van politieke macht is vaak een opening naar het exclusief vergaren van enorme rijkdom door een kleine elite, voor zo lang als het duurt. Lange termijn investeringen zijn daarmee voor deze elite veel te riskant.

Kapitaalvlucht, speculatie en afpersing zijn de gevolgen. Voor de uitgesloten meerderheid is de overheid meestal een instantie om te mijden als de pest, of op zijn best een instantie om 'terug te pakken'. Vooral waar de overheid aanwezig is in de vorm van door het buitenland gefinancierde 'projecten' is het zaak om daar zo snel en zo veel mogelijk van mee te eten, tot ook die gedekte tafel weer wordt ontruimd. Wat je niet kunt bemachtigen door slim te zijn, moet je zien te verkrijgen door geweld of bedreiging met geweld.

Toegang krijgen tot de ambtenarij en vooral tot politieke posities is een spel met grote kansen. Dat is niet zo omdat de overheid zelf nu zoveel geld te vergeven heeft, want dat is niet het geval, zoals we boven hebben gezien. Het is veeleer zo dat toegang tot posities via de staat toegang geeft tot land, water, minerale rijkdommen, arbeidskrachten en vooral tot wapens en de gewapende machten (leger, geheime diensten, politie, grenspolitie, administratieve politie etc.). Het is de toegangspoort tot 'primitieve accumulatie', tot een economie waar niet het trio kapitaal, arbeid en winst tot rijkdom leiden, maar macht, geweld en tribuut (of 'rente').

De politieke elite van Afrika kwam dan ook niet voort uit vertegenwoordigers van het industriële of financiële kapitaal, want dat was er nauwelijks, en voorzover het er was waren het vaak buitenlanders: vertegenwoordigers van multinationals, maar ook allerlei handelsminderheden zoals de Libanezen en Grieken in West-Afrika en de Indiërs/Pakistani in Oost en Zuidelijk Afrika. De politieke elites van onafhankelijk Afrika werden vooral uit de volgende vier groepen gerekruteerd:

- een voortzetting van pre-koloniale elites, vaak gebaseerd op een combinatie van religieuze - vaak Islamitische - macht en afkomst (overwinnaars van eerdere tribale en religieuze oorlogen); voorbeelden zijn het Nigeria voor het militaire bewind, Kameroen voor 1982, maar niet Uganda of Ghana; een wat afwijkende groep vormen de leiders van elites van etnische groepen die in de koloniale tijd de zijde hadden gekozen van de kolonisator in oorlogen tegen zich verzettende etnische groepen; de Ghanese kustgroepen zoals de Fanti versus de Ashanti vormen een interessant voorbeeld;
- juist het tegendeel: nakomelingen van sociale verschoppelingen die door de vroegste Christelijke missies waren gerekruteerd en geschoold, die de eerste onderwijzers en ambtenaren werden in de latere koloniale tijd, en die zelf of hun kinderen de leiders werden van een uitonderhandelde onafhankelijkheid (Tanzania's Nyerere of Zambia's Kaunda) of die de kans grepen na het verdwijnen van de eerste presidenten (zoals Kenya's arap Moi of Kameroen's Biya);
- of mensen afkomstig van de marginale gebieden, die vaak de rekruteringsgebieden werden van het leger in de late koloniale tijd en vlak na de onafhankelijkheid en die plotseling belangrijk werden op het moment dat legers de politieke macht grepen; Uganda's Amin is een bizar voorbeeld, maar ook Togo's Eyadema, Benin's Kérékou of Congo's Mobutu;
- tenslotte voormalige leiders van bevrijdingsbewegingen, vaak gerelateerd aan vroege arbeidersbewegingen, vaak ook met een academische achtergrond en met ervaringen in de gevangenis en/of als balling in het buitenland: Zuid Afrika's Mandela is daarvan de beroemdste icoon, maar ook Zimbabwe's Mugabe, Kenya's Kenyatta, Angola's Dos Santos of Mozambique's Samora Machel zijn voorbeelden; een nieuwe groep wordt gevormd door overwinnaars van bevrijdingsbewegingen tijdens de periode na de onafhankelijkheid, zoals Uganda's Museveni, Congo's Kabila en Ethiopië's Meles Zenawi.

De meeste Afrikaanse staten hebben een vaak dramatische opeenvolging mee gemaakt van dergelijke leiderschapstypen, hoewel het in sommige landen ook wel door elkaar heen loopt.

3 De verkruimeling van de Afrikaanse staten door de ogen van de Afrikaanse

bevolking

Men kan een 'staat' benaderen als een formele entiteit, erkend door soortgenoten en door organisaties als de Organisatie van Afrikaanse Eenheid of de Verenigde Naties en men kan dan kijken naar het web van internationale, diplomatieke relaties dat dergelijke staten met elkaar verbindt (zie Dietz en Van der Wusten, 1991). Men kan de 'staat' ook benaderen door te kijken naar het geheel van functies die staatsorganen 'normaal' vervullen, waarbij natuurlijk conceptueel ingewikkeld is dat 'normaal' door plaats en tijd bepaald is. Men kan vanuit een dergelijke lijst van functies vervolgens kijken hoe dergelijke 'diensten' of 'taken' in hedendaags Afrika worden vervuld om zo na te gaan hoe de 'staat' feitelijk functioneert, of hoe pseudo-staatsorganen feitelijk taken hebben overgenomen. Wanneer we een aantal belangrijke functies op een rij zetten krijgen we de volgende lijst:

- het bieden van veiligheid en bescherming tegen geweld
- het innen van belasting en rentebetalingen voor het gebruik van staatseigendommen
- het bemiddelen in conflicten en het formuleren van juridische normen voor acceptabel gedrag
- het bepalen van regels voor de toegang tot en het gebruik van (natuurlijke) hulpbronnen
- het formuleren van regels voor het functioneren van de geld-, goederen- en arbeidsmarkten
- het verbeteren van de randvoorwaarden van productie, handel en transport
- het voorzien in onderwijs en training
- het voorzien in gezondheidszorg.

In het hedendaagse Afrika is de centrale staat maar een van de actoren die dergelijke rollen spelen. In veel gebieden is het belang van de staat en van staatsambtenaren op deze terreinen verminderd, en soms geheel verdwenen. Veiligheid wordt verschaft door particuliere beveiligingsdiensten en door tal van bendes die tegen betaling 'bescherming' bieden. Belasting moet worden afgedragen aan allerlei lokale organisaties die weinig met de overheid van doen hebben: vrouwengroepen, kerkgenootschappen (vaak de bijbelse tienprocentsregel), moslimbroedersschappen en moskeegenootschappen (de zakat of daaraan gerelateerde afdrachten), politieambtenaren en douaniers die voor eigen rekening werken. Conflictbeheersing en rechtspraak zijn in heel veel gebieden weer terug bij raden van oudsten, clanleiders en etnische 'godfathers' (of 'koningen' als er teruggegrepen wordt op pre-koloniale structuren). Formele, door de staat afgekondigde rechtsregels worden niet nageleefd en er is geen instantie die er serieus werk van maakt om het af te dwingen. Als er dan eens een minister of ambtenaar is die het op zijn heupen krijgt dan is er voor even een willekeurige, lukrake toepassing van rechtsregels. Ondanks alle mooie woorden in de gemoderniseerde milieuwetgeving is de implementatie ervan vaak ver te zoeken en zijn het ook veel politici en ambtenaren die de milieuregels met voeten treden. Fysieke infrastructuur wordt in grote delen van Afrika al lang niet meer bijgehouden of nieuw aangelegd. Overheidsaandacht voor productie en handel is vaak een lijdensweg, met corruptie, faillissementen en regelrechte roof als regel. De lokale munt is een lachertje, en de drukpers van bankbiljetten af en toe het persoonlijke bezit van een of andere leider (of zoals in Kenya tijdens de voorbereiding van de verkiezingen van 1992 zelfs ook van een van de oppositieleiders, die kapitaliseerde op zijn relaties uit de tijd dat hij nog minister van financiën was). Onderwijs en gezondheidszorg zijn voor een belangrijk deel in handen van charitatieve organisaties (en ondersteund door buitenlandse kerken) of geprivatiseerd, als er althans nog wat van over is. Kortom, voor een gewone Afrikaanse burger is de 'staat' een conglomeraat van allerlei actoren en instituties die vaak nog maar weinig of in het geheel niets met de formele staat en haar organen te maken hebben. Als we kijken naar de politieke economie van Afrikaanse huishoudens, dan verdwijnt

een aanzienlijk deel van het arbeidsresultaat niet alleen (of niet meer) naar vertegenwoordigers van centrale en lokale overheidsinstanties, maar naar gewapende bendes, 'guerrillabewegingen', kindsoldaten, politieke 'bewegingen', 'beschermers', 'projecten', 'eigenaars' van hulpbronnen (waterplaatsen, bosdiensten), schoolbesturen, allerlei soorten gezondheidsdienstverleners en religieuze/spirituele entrepreneurs. Daarnaast zijn er nooit ophoudende bijdragen aan clanleiders, familiehoofden, de 'extended family', etnische 'brokers', schoonouders en hun families, en schuldeisers/winkeliers. De bevolking is verstrikt geraakt in een eindeloze chaos aan tribuutaftochten. Van de andere kant is het leven van veel mensen ook niet meer mogelijk zonder de 'giften' en betalingen die ze ontvangen van allerlei kanten, inclusief de stroom overmakingen van geld en goederen van arbeidsmigranten die elders werken en verblijven. En veel mensen investeren ook volop geld, tijd en aandacht aan deze netwerken, als een sociale zekerheid voor de toekomst.

De afnemende rol van de centrale staat betekent zowel een toename van het belang van instanties die opereren vanuit het wereldschaalniveau als van instanties die op lokale schaal opereren. De laatste vijftien jaar laten ook een sterke toename zien van 'decentralisatie' van staatsfuncties naar lagere overheden en vervolgens het (pseudo-)verzelfstandigen van dergelijke overheden. De oudere etnische en religieuze structuren krijgen dan ook weer volop kansen. Heel vaak neemt ook het belang van bewapende groepen daarin toe. Bayart, Ellis en Hibou (1999) spreken van een aanzienlijke criminalisering van de centrale, maar ook de lokale staat in Afrika, waarbij staat, geweld en handel met elkaar verweven raken, vooral als het gaat om goud, edelstenen, olie, drugs en wapens. De in donorkringen zo vaak toegejuichte decentralisatie (zie Wunsch & Olowu, 1995) verwordt zo tot een vehikel voor zelfverrijking van lokale 'baasjes', tot een vorm van feodalisering, waar die baasjes er ook toe overgaan om zich grote bezittingen aan land en natuurlijke hulpbronnen toe te eigenen, en de daar woonachtige bevolking als arbeidskrachten en landrentebetalers aan zich te binden. Als dat in een hiërarchie van afdrachten vervolgens zijn weg vindt is de overeenkomst met klassiek feodalisme helemaal treffend. Volgens Bayart c.s. zijn er ook aanwijzingen voor het weer belangrijk worden van mensenhandel, rondom de gewapende bendes in Zuid Sudan, Sierra Leone en Liberia. Het manipuleren van geweld en het bezit van wapens wordt in dergelijke gebieden steeds meer de kern van de politieke economie.

Daarnaast is er sprake van een anarchistische vorm van 'globalisering'. De Afrikaanse bevolking in een deel van het continent heeft volop te maken met buitenlandse bedrijven en hun activiteiten, met particuliere investeerders en handelaren (met een opvallende rol voor Aziaten, ook van geheel nieuwe groepen, zoals uit Taiwan en Maleisië), met ontwikkelingshulpvertegenwoordigers, met buitenlandse soldaten (o.a. van 'Peacekeeping forces') en huurlingen, met VN-organisaties zoals de UNHCR voor vluchtelingen, met allerlei soorten en maten niet-gouvernementele organisaties vanuit het buitenland, met Christelijke missie- en zendingsmensen, met vertegenwoordigers van Islamitische organisaties, met allerlei vrijwilligersorganisaties rondom noodhulp en ga zo maar door. Veel van deze buitenlanders en hun organisaties kunnen opereren met een opmerkelijke autonomie en zonder enige invloed van de centrale staat. Er doen zich dan ook allerlei vormen van nieuwe allianties voor tussen deze spelers op een chaotisch toneel. Het woord 'globalisering' is niet de juiste omschrijving van wat gaande is, veeleer 'anarchistische rekolonisatie' of 'verkrumelde globalisering'. Maar er zijn ook delen van Afrika waar zich nauwelijks meer een buitenlander waagt. Waar moordpartijen onder buitenlanders door bendes die geen pottenkijkers dulden hebben geleid tot grote 'no-go areas', ver van de wereld en met een bevolking die in haar eentje moet zien te overleven. Delen van Zuid-Sudan, Angola, Somalië, Sierra Leone en

Liberia zijn voorbeelden, maar ook delen van noordelijk Afrika (zoals Algerije, Libye en noord Mali, Niger en Tsjaad). Het Rwandese drama kon zich ook voltrekken nadat het vermoorden van blanken tot een exodus had geleid en de Hutu-milities het rijk alleen hadden.

Afrika laat al lange tijd een zeer onevenwichtig ruimtelijk beeld zien van het belang van buitenlandse ontwikkelingshulp. Gemeten als percentage van het Bruto Nationaal Produkt (voorover dat iets betekent als maat voor de economische stand van zaken) was ontwikkelingshulp rond 1995 in sommige situaties verantwoordelijk voor meer dan 50% en in andere situaties totaal verwaarloosbaar. Tabel 4 geeft een overzicht.

Tabel 4 Relatieve belang van ontwikkelingshulp aan Afrikaanse landen, 1996 (officiële ontwikkelingshulp als percentage van het BNP.

Relatieve belang	Landen
> 50%	Guinee Bissao, Mozambique, Rwanda ('hulp junkies')
20-30%	Tsjaad, Congo-Brazzaville, Malawi, Mauritanië, Sierra Leone
10-20%	Angola, Benin, Burkina Faso, Burundi, CAR, Ethiopië, Ghana, Mali, Niger, Senegal, Tanzania, Togo, Uganda, Zambia
5-10%	Ivoorkust, Guinee, Kenya, Madagaskar, Namibië, Zimbabwe
1-5%	Kameroen, Congo-Zaire, Egypte, Gabon, Marokko
<1%	Algerije, Mauritius, Nigeria, Zuid Afrika, Tunesië

Bron: World Bank: World Development Report, 1997/98: 230-231.

4 Welke loyaliteiten? Het opnieuw belangrijk worden van etniciteit in de politiek

Het grootste deel van Afrika is nog een boerengemeenschap, geconfronteerd met een eindeloze reeks van risico's en onzekerheden, die te maken hebben met het onbetrouwbare klimaat, de fluctuaties op de voor hen relevante delen van de wereldmarkt, de politieke en militaire situatie, de luimen van donoren en de gevaarlijke gezondheidssituatie, die met malaria en andere tropische ziektes al risicovol was, maar met de epidemische proporties van AIDS nog veel dramatischer is geworden. Om te kunnen overleven in dergelijke negatieve omstandigheden is een terugval-netwerk van levensbelang. Veel Afrikanen, op het platteland, maar zeker ook in de snel groeiende steden, hebben veel geïnvesteerd in dergelijke sociale zekerheidsnetwerken. Maar de basis van dergelijke netwerken is de grootfamilie, op haar beurt genesteld in netwerken van clan-genoten en van de etnische groep. Decennia van 'nation building' hebben er niet voor gezorgd dat de etnische loyaliteit verzwakt is. Integendeel. De economische rampspoed en de politiek-militaire situatie hebben er vanaf 1980 voor gezorgd dat de etnische loyaliteit weer veel sterker is geworden. Ook de verwachte verzwakking van de etnische banden door de verstedelijking heeft zich niet voorgedaan. Urbane migranten onderhouden juist zeer sterke banden met hun etnische thuisgebieden, ze zijn in toenemende mate gaan wonen temidden van stamgenoten in etnisch homogene wijken en ze hebben overal in Afrikaanse steden 'culturele associaties' gevormd die banden hebben met de etnische achterban en waarin urbane elites een hoofdrol spelen (zie Geschiere, 1997, pp. 3-4). Veel van de moederkerken en moskeeën afgescheiden religieuze groepen (een opmerkelijke 'groeisector' in de Afrikaanse cultuur en economie, en vooral de explosie van 'pentecostals' is een boeiend fenomeen) zijn georganiseerd langs etnische lijnen en hun diensten gebruiken ook vaak de 'lokale', etnische taal of dialect.

In de politieke arena is 'tribale patronage' een belangrijke kracht en politiek leidende etnische groepen besteden veel aandacht aan het sluiten en weer breken van allianties met etnische

‘brokers’ van andere etnische groepen. De democratisering die Afrika in haar greep kreeg na 1990 leidde in veel delen van Afrika tot het opnieuw oprichten van etnische politieke groeperingen (zie Dietz en Foeken, 1994, voor voorbeelden uit Kenya en Kameroen, en Dietz en Foeken, 1999, voor een verdergaande analyse van wat er in Kenya aan de hand was rondom de verkiezingen van 1992 en 1997). Decentralisering leidde vaak tot een versterking van de posities van etnische meerderheidsgroepen, ten koste van die van minderheidsgroepen. Autonomie heeft vaak als schaduwkant een uitsluiting van die minderheidsgroepen. Het lot van de Peulh (of Fulani) in Burkina Faso, Ghana en Benin hangt aan een zijden draadje, nu de rechten op toegang tot grond zijn gelokaliseerd, en zij als veelal mobiele veehoudersgroep hun ‘dekking’ door centrale overheden kwijt zijn. Gesedentariseerde meerderheidsgroepen, die lange tijd onderdrukt zijn geweest door deze Peulh en die in veel gebieden in grote ruimtenood zijn gekomen door de snelle bevolkingsgroei en door de katoenexpansie, hebben nu de wind mee en maken daar in een aantal gevallen grof misbruik van, ten koste van hun voormalige meesters. De strijd tussen de veehoudersgroepen en de akkerbouwers krijgt af en toe ook een zeer dramatische vorm, zoals de volkerenmoord en de nasleep ervan in Rwanda en Burundi laten zien.

In de periode vlak na de onafhankelijkheid hebben veel nieuwe leiders geprobeerd om juist een sfeer te creëren van ‘nationale eenheid’ en om de etnische tendensen te onderdrukken. Regionaal en deels etnisch gedragen afscheidingsbewegingen werden, voorzover ze zich voordeden bloedig onderdrukt (Katanga, Biafra). Meer dan dertig jaar lang verzette de Organisatie voor Afrikaanse Eenheid zich met kracht tegen politiek-territoriale veranderingen, die niet de instemming hadden van beide partijen (men ging dus wel accoord met vrijwillige combinaties zoals Somalië in 1960; of vrijwillige scheidingen zoals die tussen Ethiopië en Eritrea in 1993). Vandaar ook dat men de verovering van de voormalige Spaanse Sahara door Marokko niet kon accepteren. Men wilde ook het uiteenvallen van staten in kleinere etnische of territoriale eenheden proberen te verhinderen.

5 Laat 1000 etnische bloemen bloeien?

Inmiddels is het project van ‘nationale eenheid’ in veel Afrikaanse landen een jammerlijke mislukking geworden. In grote delen van Afrika heeft de centrale staat geen macht meer en wordt de dienst uitgemaakt door lokale heersers of bendes. De krachten van globalisering en lokalisering hebben de centrale staat vrijwel overal ondermijnd. De financiële en organisatorische zwakte van de meeste Afrikaanse staten heeft haar belang ook doen afnemen en de houding van veel donoren waarbij ‘goed bestuur’ de besluitvorming bepaalt over voortgaande steun confronteert veel Afrikaanse staten ook nog eens met afnemende steun uit het buitenland, waardoor het weinige dat er nog functioneerde nu ook ophoudt.

Het lijkt er op dat de verkrumpling van de centrale staten de vorm krijgt van etnisch nationalisme. In plaats van meer dan 50 politiek-territoriale eenheden gaat Afrika er dan meer dan 1000 tellen. Etnisch nationalisme gaat dan niet alleen betekenen dat er meer ruimte komt voor culturele symboliek (het gebruik van de etnische taal in lokaal bestuur en in het onderwijs, meer nadruk op de etnische geschiedenis en tradities, zelfs het ‘uitvinden van tradities’), maar ook dat de toegang tot lokale hulpbronnen etnisch zal worden georganiseerd (zie Mohamed Salih, 1999). Insluiting en uitsluiting van bezit en van middelen van bestaan worden dan bepaald door etnische afkomst, door ‘autochtonie’ en door de tegenstelling tussen ‘lokalen’ en ‘vreemdelingen’, of ‘buitenstaanders’ (Geschiere, 1997).

Het probleem in veel gebieden is echter dat Afrikaanse etniciteit in de geschiedenis altijd zeer dynamisch is geweest. Er is een collectieve herinnering van zowel strijd als samenwerking of zelfs adoptie. Etnische groepen die een beroep doen op 'historische rechten' op bepaalde gebieden of op de hulpbronnen daarvan zijn blind voor het feit dat het er maar net van afhangt welke historische periode je neemt voor een dergelijke 'claim'. Vijftig jaar eerder of later was de etnische kaart vaak geheel anders. Een reconstructie van 'etnisch-territoriale wortels' laat een chaos zien van zeer tegenstrijdige getuigenissen. Bronnen zijn bovendien vaak niet in geschreven vorm bekend en het ontbreekt in de orale overlevering ook vaak aan geografisch reconstrueerbare migratieroutes en aan betrouwbare kaartbeelden. De meeste Afrikaanse gemeenschappen zijn geografisch ook altijd erg mobiel geweest, waardoor het trekken van vaste grenzen onzinnig is.

Als etnisch nationalisme regel wordt, zoals te verwachten valt, zullen er in zowel de rurale als in de stedelijke gebieden exclusieve zones worden gecreëerd. Leden van andere etnische groepen zullen worden beschouwd als indringers, die er niet thuis horen, en die op zijn best het recht hebben op een tijdelijk verblijf. De historische fluiditeit van sociale en ruimtelijke grenzen zal dan worden bevroren tot een rigide geheel. Gewelddadige etnische schoonmaak, zoals Afrika die op verschillende plekken al heeft laten zien, betekent het vormen van intern-homogene zones en wellicht ook het ontstaan van lege gebieden tussen de etnische kerngebieden. De in het verleden veelvuldig gesloten inter-etnische vriendschappen en huwelijken zullen met wantrouwen worden gezien en wellicht leiden tot uitsluiting.

Om te bepalen wie wel en niet tot de etnische groep behoort is ook het schaalniveau van belang. Veel etniciteit is een geheel van cirkels, waarbij iemand afhankelijk van de situatie de loyaliteit van het moment ontleent aan de etnische schaal. In een Kenyaanse context is het bijvoorbeeld denkbaar dat iemand zich in bepaalde situaties afficheert als 'Niloot' (en zich dus afzet tegen de andere hoofdgroepen, de Bantu's en de Cushieten). In andere situaties is het zaak zich te plaatsen onder het etnische etiket van de Kalenjin (en dan is men gescheiden van mede-Niloten, zoals de Luo's of de Turkana). In weer andere situaties is 'Kalenjin' veel te breed, en presenteert men zich als Pokot (vooral wanneer mede-Kalenjin zoals de Marakwet een lesje moet worden geleerd). Maar er zijn ook situaties denkbaar waarin men zich bekendmaakt als Kassauria-Pokot en men zich afzet tegen de Kapcheripkwo-Pokot. De recente Somali geschiedenis leert waartoe dit kan leiden. Een in het verleden als de meest etnisch homogene Afrikaanse natie voorgestelde groep is inmiddels uiteengevallen in vele deelgroepen langs clanlijnen en heeft elkaar bevochten op leven en dood. Het is dan een kleine stap naar het hanteren van 'etnische puurheid'. Sommige 'clans' dragen geschiedenissen met zich mee waarbij duidelijk is dat ze veel vluchtelingen op hebben genomen, of zelfs dat ze als geheel een geadopteerde clangroep zijn. Sommige clans hebben huwelijksregels waarbij huwelijken met bepaalde groepen taboe zijn en wanneer ze toch voorkomen tot nakomelingen leiden die een verschoppelingenstatus hebben. Wanneer strikter hanteren van etnische afkomst, en dus etnische puurheid de norm wordt is er al snel sprake van een hiërarchie van zuiverheid, die fascistische associaties oproept. Vooral wanneer het behoren tot groepen hoger in de etnische hiërarchie beloond wordt met een grotere en zekerder toegang tot middelen van bestaan, of tot woonplekken en plekken waar je mag komen, heeft het een groot effect op de mogelijke bestaansverwervings-strategieën die mensen kunnen toepassen, en gaat het bij crises al snel over zaken van levensbelang. Wanneer een dergelijke crisis een gevolg is van steeds grotere bevolkingsdruk op schaarse hulpmiddelen wordt het handhaven van selectieve toegang een gewelddadige affaire, die op

haar beurt leidt tot vernieling en verdere inperking van de schaarse ruimte en van de kwaliteit van de hulpmiddelen, zoals Homer-Dixon schrijft (1999).

Het wordt in een dergelijke situatie ook onmogelijk om vast te houden aan een multi-etnische identiteit of aan gelaagde etnische identiteit en moeilijk om te springen van de ene etnische groep naar de andere, zoals Schlee zo mooi illustreert in het geval van noord Kenya (Schlee 1989). In etnische 'melting pots', zoals veel Afrikaanse steden waren geworden, maar ook veel plantage- en mijnbouwgebieden, zullen dan ook grote problemen gaan ontstaan. Mensen zullen worden gedwongen om een etnische loyaliteit te kiezen, die ze vaak al lang achter zich hadden gelaten. Als voormalige vlaggendragers van de nationale eenheid worden ze plotseling veracht omdat ze geen duidelijke etnische identiteit meer hebben. Het gebrek aan 'roots' roept dan om een hernieuwde 'uitvinding' van die oorsprong en tot een overschreeuwen van de eigen etniciteit. Het is veelzeggend dat in een urbaan land bij uitstek, Zambia, de etniciteit weer van groot belang is geworden. Het is tekenend dat de voormalige president Kaunda nu zelfs niet meer als 'Zambiaan' wordt erkend, omdat hij een 'verkeerde afkomst' zou hebben. En dat niet door achterlijke geïsoleerde plattelanders maar door de stedelijke elite. Deze vorming van 'outcasts' doet zich nu op veel plaatsen voor en om aan die dreiging te ontkomen cultiveren veel 'hyper'stedelingen inmiddels hun rurale, etnische banden. Als je in hedendaags Kenya of Ghana geen 'rural home' hebt, waar je kunt worden begraven, ben je al snel voorwerp van spot en wordt je respect voor de voorouders ernstig in twijfel getrokken. Zelfs de 'tycoons' die inmiddels op tal van plaatsen hebben geïnvesteerd, zorgen er inmiddels voor dat ze een speciale band houden met hun herkomst dorp. "In de stad heb je een huis, maar in het dorp heb je je 'home'", zo wordt gezegd.

De 'etnisering' van de Afrikaanse samenleving staat op gespannen voet met de 'globalisering' die in de rest van de wereld gaande is en die toch ook Afrika beroert (ook al zegt Achille Mbembe dat het voor Afrikanen betekent dat ze vooral de etalages mogen aflikken; Geschiere 1997, p. 1). In een dergelijke situatie spelen 'brokers', of inter-etnische intermediairs een belangrijke rol. Vaak komen die van buiten, en zijn ze raciale buitenstaanders, die ook alleen maar kunnen bestaan omdat ze zich cultureel niet mengen. In het verleden speelden Libanezen, of 'Aziaten' veelal die rol, en in de tijd van de 'nationale eenheid' was er voor hen in veel streken geen rol meer te spelen, omdat Afrikaanse politici en entrepreneurs die rol claimden. Nu komen ze weer terug en worden ze aangevuld door nieuwe spelers op dit terrein. Deels zijn dat voormalige 'ontwikkelingswerkers', die in Afrika zijn blijven hangen, vaak getrouwd zijn met Afrikanen, en op allerlei manieren een intermediaire rol zijn gaan spelen. Deels zijn het ook nieuwe Aziaten. En deels hebben enkele Afrikaanse groepen een dergelijke rol succesvol weten te verwerven of te versterken (de Somali in het internationale transportbedrijf van Oost Afrika zijn een mooi voorbeeld). Hausa en Peulh handelaren spelen een dergelijke rol ook, zij het met grote risico's. In crisissituaties, en die zijn er nogal wat, spelen hele nieuwe groepen een dergelijke rol: de vertegenwoordigers van de UNHCR, het Rode Kruis, het Save the Children Fund en vele anderen. Recent zijn daar ook de soldaten van de vredesmachtsen bijgekomen. In het etnische kruitvat dat Afrika is geworden zijn zij de onderhandelaars en de intermediairs geworden.

Buitenlandse ontwikkelingswerkers en ook academici die in deze situaties terecht zijn gekomen zijn nogal eens geconfronteerd geweest met onmogelijke tegenstrijdigheden. Hun steun aan marginale groepen en het bevorderen van eigenwaarde en organisatievermogen bij dergelijke groepen leidde nogal eens tot groeiende gewelddadigheid en claims op exclusiviteit van diezelfde groepen, tot etnische schoonmaak en moordpartijen die werden goedgepraat met

een beroep op het onrecht dat hen lange tijd is aangedaan en op de noodzaak om hun 'plek' te verdedigen tegen inhalige buitenstaanders. Aan de andere kant: als lokale democratie van belang is, en langs etnische lijnen wordt ingevuld, dan is het wellicht de harde realiteit dat Afrika op weg is naar een geheel van honderden etnische staatjes of pseudo-staatjes, onder feitelijke 'protectie' van de internationale gemeenschap die te hulp schiet waar de rampen en de teloorgang te erg worden. In die zin is Afrika wellicht op weg naar een tweede 'onafhankelijkheid': die van de etnische staatsvorming, maar wel in een context van globalisering.

6 Wat nu?

De explosie van inter-etnisch geweld en van het geweld dat gepaard gaat met de nieuwe politiek-territoriale arrangementen zal niet gemakkelijk gestopt kunnen worden. Het lijkt er niet op dat een soort Afrikaanse Unie, onder leiding van een charismatische Afrikaanse leider van het formaat van een Mandela, in staat zal zijn om de rol te spelen van 'derde partij', die succesvol kan gaan interveniëren in al de conflicten die gaande zijn en die nog zullen volgen. Het is denkbaar dat de uitkomst van veel strijd een vorm van federalisering zal zijn, zoals momenteel uitgeprobeerd in Ethiopië en Nigeria, en zoals ter discussie in Kenya. Afhankelijk van met hoeveel geweld en destructie dit proces gepaard zal gaan zal er sprake zijn van een verdere economische teloorgang of van het opkrabbelen uit een heel diep dal. De demografische situatie is echter zo onbestemd, met enerzijds een doorgaande zeer hoge vruchtbaarheid en anderzijds een dramatisch effect van AIDS en van het verdwijnen van veel van de opgebouwde formele gezondheidszorg, dat dat alleen al een bom kan leggen onder de pogingen om de (feitelijke) federalisering van Afrika zonder veel geweld te laten verlopen. Een mogelijk scenario is dat vooral degenen die het zich kunnen veroorloven (met redelijk onderwijs en profiterend van een gecriminaliseerde economie) het voor gezien houden en op drift raken naar graziger weiden. Europa en de Verenigde Staten kunnen dan wel Afrika de rug toekeren, zoals de laatste tien jaar steeds zichtbaarder wordt, de Afrikanen zullen Europa en de VS niet vergeten. En er is mogelijk ook een grote migratie te verwachten naar delen van Azië, vooral nu vanuit Aziatisch kapitaal sprake is van zo'n grote belangstelling voor het gebruik (en misbruik) maken van de economische mogelijkheden in een anarchistisch continent.

Europa zou natuurlijk zichzelf weer een hoofdrol kunnen gunnen op het Afrikaanse continent en toe kunnen werken naar een grotere openheid voor goederen-, kapitaal- en vooral arbeidsstromen uit en naar het Afrikaanse continent. Feitelijk heeft een deel van Afrika al een aan de Euro gekoppelde munt, dus de monetaire eenwording zal niet zo'n probleem zijn. Europa zou dan ook een grotere en vooral meer eensgezinde rol kunnen spelen in de sfeer van ontwikkelingshulp, en van humanitaire en militaire assistentie. Het Verenigde Europa zou in de loop van de 21^e eeuw dan kunnen uitgroeien tot een Eurafrikaanse Unie. Speciale banden met de landen ten zuiden van de Middellandse Zee en met Zuid Afrika zouden m.i. een eerste stap moeten zijn. Tegelijkertijd zouden voor Afrika voordelige handelsrelaties de ontwikkelingshulp uit Europa moeten gaan vervangen met de 'Lomé'-landen. In plaats van ontkoppeling van menselijk verkeer (waartoe de 'Fort-Europa' houding van de Europese immigratiediensten en het huidige beleid van o.a. de Nederlandse Minister voor Ontwikkelingssamenwerking leidt) zal er sprake moeten zijn van intensievere contacten tussen organisaties van Afrikanen en Europeanen. Gemeentes, sportbonden, muziekfestivals, vrijwilligersorganisaties, de medefinancierings-organisaties, ziekenhuizen, bedrijven en universiteiten, om er maar enkele te noemen, kunnen een dergelijke rol spelen. Wanneer de

economische crisis, de politiek-militaire chaos en de ‘ontstatelijking’ doorzet, is het alternatief van anderhalf miljard op drift rakende Afrikanen in het midden van de 21^e eeuw, in ieder geval niet erg aantrekkelijk, voor Afrika niet en voor Europa ook niet.

Literatuur

- Bayard, J-F, Ellis, S. and Hibou, B. (1999) *The criminalization of the state in Africa*. Oxford: James Currey and Indiana University Press (in association with the International African Institute).
- Dietz, T and Foeken, D (1999) 'Of ethnicity, manipulation and observation: the 1992 and 1997 elections in Kenya'. In: Abbink, J. & Hesselings G., *Election observation and democratization in Africa*. Basingstoke: Macmillan Press, pp. 122-149.
- Dietz, T en Foeken D. (1994) 'Leidt Afrikaanse democratisering tot etnische polarisatie?'. *Geografie*, Jrg. 3, Nr 1: 30-34.
- Dietz, A.J. and Houtkamp J. (1995) 'Foreign aid to Africa: a geographical analysis'. *TESG*, 86, 3: 278-295
- Dietz, T and Houtkamp J. (1998) 'Foreign aid to Africa: the rise and fall of structural development aid'. In Grant, R. and Nijman J. (eds), *The global crisis in foreign aid*. Syracuse: Syracuse University Press, pp. 89-102.
- Dietz, T. en Van der Wusten H. (1991) 'Eurafrika: een analyse van internationale vervlechtingen tussen Afrika en Europa'. *Geografisch Tijdschrift*, 1991, Jrg. 2: 104-114.
- Geschiere, P. (1997) 'Elites imagining 'their' region. The paradoxes of nation-building, locality and citizenship in postcolonial Africa'. Paper for the *International Conference on Globalization and the Reproduction of Inequalities in the Periphery*. Sao Paolo, 21-24 September, 1997 (CEBRAP).
- Homer-Dixon, Th.F. (1999) *Environment, scarcity, and violence*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Mohamed Salih, M.A. (1999) *Environmental politics and liberation in contemporary Africa*. Dordrecht etc.: Kluwer Academic Publishers.
- Schlee, G. (1989) *Identities on the move. Clanship and pastoralism in Northern Kenya*. Manchester: Manchester University Press.
- Wesseling, H.L. (1992) *Verdeel en Heers. De deling van Afrika, 1880-1914*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- World Bank (meerdere jaren) *World Development Report*. Oxford: Oxford University Press.
- Wunsch, J.S. and D. Olowu (1995) *The failure of the centralised state. Institutions and self-governance in Africa*. San Francisco, California: ICS Press.